

СПОСІБ ЖИТТЯ РОДИНИ ТА РОЗВИТОК ДИТИНИ: ЕКОПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

УДК 159.922

ВОВЧИК-БЛАКИТНА О.О.

кандидат психологічних наук, п.н.с.
лабораторії екологічної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПНУ, м. Київ

В статті розглядається спосіб життя сім'ї, у просторі багаторівневої системи «людина-середовище». Спосіб життя родини виступає в ролі комплексної характеристики, що детермінує психічний та особистісний розвиток дитини та розкривається через єдність емоційної, когнітивної та поведінкової складових.

Ключові слова: *спосіб життя, середовище, психічний, особистісний розвиток дитини, компоненти способу життя сім'ї, розвивальне середовище.*

ОБРАЗ ЖИЗНИ СЕМЬИ И РАЗВИТИЕ РЕБЕНКА: ЭКОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЕ

В статье рассматривается образ жизни семьи в пространстве многоуровневой системы «человек-среда». Образ жизни семьи представлен в качестве комплексной характеристики, детерминирующей психическое и личностное развитие ребенка и раскрывается через единство эмоциональной, когнитивной и поведенческой составляющих.

Ключевые слова: *образ жизни, среда, личностное развитие ребенка, компоненты образа жизни семьи, развивающая среда.*

Актуальність теми зумовлена кризовим станом навколишнього середовища та загрозами загальної деформації ціннісних орієнтирів у суспільстві ХХІ сторіччя. Стосунки сучасної людини та природного середовища є значно деформованими, оскільки різючих швидких змін зазнав і продовжує зазнавати природний, суспільний та культурний контексти розвитку. Нині специфіка наших зв'язків з оточуючим світом загрожує руйнуванням загальнолюдських моральних орієнтирів. І хоча проблеми людини як суб'єкта екосистеми вивчаються природничими, філософськими, культурологічними, педагогічними та психологічними науками, понині є недостатньо актуалізованим в житті наших громадян застереження В.І.Вернадського про необхідність побудови якісно нових стосунків з навколишнім середовищем через посилення гуманістичної складової освіти та виховання, починаючи вже з ранніх етапів онтогензу. Тому все різномайття гуманітарних проблем концентрується навколо екопсихологічної парадигми. За образним визначенням А.Калмикова «людська душа за принципом матрешки одягає на себе спочатку організм, згодом соціальні взаємини (сім'ю, систему соціумів, в яких особистість функціонує, державу, людство), релігію, пізніше трансчасові культурні вбрання, потім природне оточення, космос в цілому. Все це разом утворює

середовище мешкання душі та може бути віднесене до ейкосу, місця мешкання «психо». [5]

Той факт, що інститут сім'ї переживає стан глибокої кризи не викликає сумнівів як у спеціалістів, так й у пересічних громадян. Однак, важливим є не констатація і експлуатація цього твердження (у передвибірчих та ідеологічних суперечках), а розуміння причин такої кризи і особливостей її перебігу. На часі з'ясування, чи це є тимчасова криза, яку можна подолати найближчим часом, чи криза носить фундаментальний характер і неминуче призведе до відмирання цього соціального інституту. За будь-яких варіантів професійні психологи, як науковці, так практики, покликані розробляти захисні тактики та загальну систему упереджувальних та стримувальних заходів збереження сімейного середовища.

Виклад основного матеріалу: Хронологічно та за значенням в розвитку людини є середовище сімейне, котре вбирає в себе елементи просторової організації дому, соціально-економічні характеристики, культурний потенціал членів сім'ї, особливості традицій та алгоритми міжособистісного спілкування, виховний та освітній контекст. Сім'я з позиції соціальної психології є малою соціальною групою, «члени якої об'єднані загальною соціальною діяльністю та перебувають у процесі безпосереднього особистого спілкування, що є основою для виникнення групових норм та групових процесів» [2,с.219]. До соціально-психологічних характеристик сім'ї як малої групи відносять її структуру, склад а також стосунки між її членами (В.П.Левкович, М.Такала, Е.Г.Ейдемільер, В.В.Юстицький). Дослідження особливостей моделі родини як соціального середовища та побудови способу її життя видається надзвичайно важливим в плані можливостей прогнозувати тенденції та зміни в ході розвитку сім'ї, як первинного середовища виховання дитини, а також визначення векторів того чи іншого психологічного супроводу сім'ї.

За аналогією із освітнім середовищем родинне можна розглядати як багатомірне соціальне утворення, як предмет теорії, експерименту та практики та піддавати аналізу, виходячи з декількох позицій (В.І.Панов) . З одного боку – досліджувати його як фактор навчання та розвитку дитини, в ході якого взаємодія дитини та середовища відбувається за схемою суб'єкт-об'єкт і дитина виступає в ролі об'єкту тих чи інших впливів батьків, родичів. З іншого боку – в якості умови навчання та розвитку дитини, коли сімейне середовище є суть суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин і виступає як сукупність можливостей для опанування новими знаннями, вміннями, набуття емоційного досвіду, а також для виявлення та розвитку індивідуальних особливостей дитини.

Як цілісна «екологічна система» сім'я може характеризуватися під кутом зору неузгодженості психологічних потреб та способів

їх реалізації, що пов'язане, звичайно з розбалансуванням системи, розпадом її, або деформацією. Найчастіше у своєрідний епіцентр неблагополуччя потрапляють саме наймолодші члени сім'ї – діти. Таким чином сім'я як соціальний інститут, з одного боку, покликана забезпечити дитину умовами, необхідними для розвитку і становлення її особистості, з другого боку, як ніяке інше середовище здатне гальмувати цей процес і потенційно становити серйозну загрозу як фізичному, так і емоційному, пізнавальному, загальному психічному розвитку. Таким чином, досліджуючи спосіб життя родини, слід брати до уваги той факт, що дійсним суб'єктом розвитку є не сама дитина, а спільність дитини та дорослого, їхня взаємодія, модальність якої багато в чому визначає соціальну ситуацію розвитку та спосіб життя родини в цілому.

За Б.Г.Анан'євим, спосіб життя є комплексом обставин (економічних, політичних, правових, соціально-психологічних та ін.), які відіграють значну роль. Взаємодія людини з цими обставинами багато в чому визначає соціальну ситуацію розвитку особистості. Адже саме спосіб життя відіграє значну роль у формуванні особистості на будь-якому етапі її соціалізації. Згідно Б.Ф.Ломовим, спосіб життя, соціальні функції індивіда забезпечують формування, трансформацію і закріплення властивостей, що утворюють його психологічний склад людини. Соціально-психологічний аспект трактування способу життя передбачає висвітлення питання про те, як живуть люди в сім'ї, якими є їх вчинки та дії, які цілі вони переслідують, які саме потреби та інтереси реалізують, якими є їх життєві орієнтації та ідеали (О.І.Зотова, В.В.Новікова, О.В.Шорохова). В руслі діяльнісного підходу спосіб життя сім'ї визначається видами її діяльності, їхнім змістом та характером виконання (К.О.Абульханова-Славська, І.В.Бестужев-Лада, В.І.Толстих, В.А.Ядов). Серед найважливіших видів діяльності виділяються виховна, побутова, емоційна, споглядальна та ін. (Е.Г.Ейдемільер, В.В.Юстицький); до сфери діяльності сім'ї відносять також і позасімейну активність її членів – професійну діяльність членів сім'ї, спілкування дітей між собою (М.Такала та ін.)

У цьому контексті перспективним, на наш погляд, виглядає вивчення способу життя сім'ї в рамках екопсихологічної парадигми, що за визначенням є зорієнтованою на вивчення закономірностей розвитку і поведінки людини в системі варіативності її взаємодії з навколишнім світом. Орієнтиром щодо визначення поняття середовища виступають його просторові, культурні, освітні, і етнічні, а також ландшафтні, мовленнєві, інформаційні та інші характеристики. (В.В.Абраменкова, О.В.Вернік, С.Д.Дерябо, А.М.Львовичкіна, В.І.Панов, В.О.Скребець, О.В.Рудоміно-Дусятська, Ю.М.Швалб). Об'єднуючою ланкою у визначенні поняття «середовище», окре-

ма сімейного, є спроба його аналізу з позиції особистості. Останнє доказово обґрунтовує відомий український вчений Ю.М.Швалб, виділяючи типи середовищ в залежності від видів життєдіяльності: культурного, освітнього, професійного, інформаційного, природно-ландшафтного, побутового, міжособистісного. Той чи інший тип середовища впливає на спосіб життя опосередковано – через чинники суб'єктивного характеру, які можуть розглядатися більш узагальнено, як відносини особистості або конкретизуватися як взаємодія її окремих підструктур – емоційно-мотиваційної, когнітивної, поведінкової. Забігаючи наперед, відмітимо, що саме сімейне середовище є на перетині декількох середовищ, об'єднуючи їх в собі водночас. Це і побутове, і освітнє, і інформаційне, і міжособистісне середовища. В кожен період розвитку сім'ї на перший план може виступати те або інше середовище, визначаючи більш питому вагу, значення в розвитку членів сім'ї, дітей, зокрема.

Аналіз літературних джерел засвідчує, що наукові дослідження, присвячені способу життя сім'ї в контексті психічного розвитку та особистісного становлення дитини здійснювались у двох напрямках, які мало перетинались між собою. Перший характеризує теоретичний підхід до визначення категорії «спосіб життя», яка власне і була предметом дослідження в низці робіт соціально-психологічного напрямку, спрямованих на пошук базових методологічних та теоретичних підходів (О.І. Зотова, В.В. Новіков, Л.І. Сохань, В.І. Толстих, Е.В. Шорохова, А. Адлер, С.Л. Рубінштейн).

Другий підхід охоплює конкретні психологічні дослідження, в яких часом, не артикулюючи категорію «спосіб життя», вчені вивчали різноманітні прояви саме цього феномену: процеси психічної депривації та госпіталізму, тип виховання в сім'ї, стиль спілкування та взаємодії дітей та дорослих, уявлення подружжя про портрет ідеальної дитини, уявлення батьків про стратегії та тактику виховання, особливості психічного розвитку дитини та фактори, що його визначають тощо. При цьому категорію «спосіб життя» розглядають в якості комплексної характеристики сім'ї, що вбирає в себе всю різноманітність факторів, що детермінують розвиток дитини, як тло на якому розвивається соціальна ситуація розвитку дитини, як необхідну умову розвитку здорової фізично, психічно, психологічно та духовно здорової особистості (Р.Кемпбел, М.І.Лісіна, Й. Лангмейер, З. Матейчек А.С.Співаковська, Р.Сірс).

Спосіб життя сім'ї може визначатися сукупністю соціально-економічних та соціально-психологічних аспектів (В.П.Левкович). Соціально-економічний аспект способу життя включає житлові та матеріальні умови, пов'язані з соціальним становищем батьків, рівнем освіти, професійної кваліфікації, складом сім'ї (Т.А. Думитрашку, А.І. Захаров, Г.А. Ковальов, М. Чернуоушек) Соціально-

психологічний аспект способу життя сім'ї є дещо менш структурований в дослідженнях, однак змістовний аналіз робіт цього напрямку дає можливість задати деяку систему соціально-психологічних факторів, що детермінують психічний та особистісний розвиток дитини (М.І.Алексеева, Г.В.Ббурменська, М.Вовчик-Блакитна, В.В.Зеньковський, В.К.Котрило, Я.Корчак, А.Г.Лідерс, В.В.Новіков, М.В.Осоріна, Л.Ф.Обухова, С. Л. Рубінштейн, Є. В. Шорохова, Г.Т.Хоментаскас, Ю. Хямяляйнен, А. Адлер). У результаті взаємодії та взаємовпливів суб'єктів у родинному колі саме воно виступає як унікальне персональне мікросередовище розвитку особистості. Основними ланками сім'ї як мікросередовища є сімейні традиції, звичаї, норми сімейної поведінки, моральний, духовний клімат, колективна думка, міжособистісні стосунки тощо. Розглядаючи *спосіб життя сім'ї як комплексну характеристику*, котра охоплює широкий спектр факторів, що детермінують психічний розвиток дитини, як тло, на якому розгортається соціальна ситуація розвитку дитини, виділимо складові способу життя сім'ї, а саме: емоційну, когнітивну та поведінкову.

Емоційна складова способу життя сім'ї об'єднує тісне взаємопереплетіння зв'язків, стосунків членів сім'ї між собою. Це варіативність подружніх, батьківсько-дитячих стосунків, стосунків між братами та сестрами, взаємовідносини з представниками старших поколінь, іншими родичами, чи іншими близькими людьми, що є чи прирівнюються до членів сім'ї. Особистісний розвиток дитини передбачає спілкування з носіями культурних зразків, що долучають її до психологічної культури людських стосунків, до того соціокультурного контексту розвитку, духовного укладу, що починає засвоюватись починаючи з раннього дитинства.

Специфіка сімейного середовища утворюється на основі безпосередніх емоційних контактів, міжособистісних стосунків, але задає їх певна діяльність, опосередковуючи самі стосунки. Міжособистісні стосунки виявляються у тих чи інших конкретних діях, діяльності, стилі спілкування, утворюючи другу складову способу життя - *поведінкову*. Це і практика догляду за дитиною (від особливостей вигодування до варіації форм співпраці батьків та дітей); особливості та характер реалізації дисциплінарних впливів; специфіка сімейного спілкування (від загальних зовнішніх характеристик спілкування до змістовного їх наповнення). Ця складова відображається у таких психологічних категоріях, як «діяльність», «дія», «операція», «спільна діяльність», «стиль спілкування», якими описується кожна взаємодія батьків з дитиною, їхні вчинки, спонукання, способи заохочення, підтримки, схвалення та реалізації осуду та покарання.

Когнітивна складова способу життя сім'ї охоплює уявлення та погляди батьків на спосіб життя сім'ї та психічний розви-

ток дитини (в цілому, та зокрема – емоційний, пізнавальний, вольовий, мотиваційний тощо). Це можуть бути уявлення, що втілюються в безпосередній поведінці та спілкуванні батьків з дітьми (І.С.Кон, С.Л.Соловейчик, С.Л.Рубінштейн, Л.Ф.Обухова, С.Русова, К.Чуковський, К.Ушинський), інтелектуальні конструкції (З.Фройд), життєві стратегії (Л.І.Анциферова), а також так звані «наївні теорії», чи наївно-психологічні теорії (М.Грушевський, Е.Г.Ейдемільлер, В.В.Юстицький). Особливе місце в цьому контексті посідає пласт знань, що накопичувались в рамках такого напрямку, як «народна психологія», яка включає в себе уявлення та стратегії батьківсько-дитячих стосунків, виховні лінії та конкретні прийоми, засоби розвитку (ігри та забави, колісанки та потішки, іграшки тощо), алгоритмів забезпечення наступності у виховному процесі, передачі досвіду. Народна психологія, за визначенням П.Хейманца є напрямком психології, котра визначається системою поглядів та вірувань пересічних людей, що не мають спеціальної освіти, безпосередньо не є пов'язаними з академічною наукою. Представники народної психології відстоюють право на її існування одночасно з психологією академічною, переймаючись дослідженням процесів розвитку уявлень та поглядів батьків, а також віддзеркалення цих уявлень і поглядів в тих чи інших формах поведінки дітей в родині та дитячих співтовариствах в цілому. Аналіз праць, що представляють цей напрямок, значною мірою допомагає прояснити особливості уявлень батьків про родину, дитячий розвиток, включаючи пренатальний, з'ясувати механізм виникнення подібних уявлень та яким чином вони впливають на те, у який спосіб поведуться батьки з дітьми, тобто визначають виховну стратегію протягом різних вікових періодів дитини, залежно від її індивідуальних особливостей. Можна також з'ясувати деякі деталі процесу перебігу розвитку дитини в залежності від тої чи іншої стратегії поведінки батьків, інтуїтивної психотерапевтичної практики спілкування з «особливими» дітьми, специфіки передачі досвіду батьківства тощо.

На наш погляд, саме когнітивний компонент може посідати ключові позиції в способі життя родини. Об'єм знань та рівень очікувань, своєрідність поглядів та вірувань батьків, матерів, їх уявлення про специфіку розвитку дитини та фактори, які його визначають – все це, втілюючись і реалізуючись у повсякденній поведінці батьків, емоційно забарвленого спілкування, покликане спричинити суттєвий вплив на формування тих чи інших особливостей психіки дитини. Можна виокремити певні структурні компоненти способу життя дитини, які впливають на характер міжособистісних стосунків в сім'ї та поза нею: моральний (орієнтація на дотримання певних моральних норм і правил поведінки); ціннісний (орієнтація на певні цінності та принципи); поведінковий (виражається у

звичках, стійких способах реагування на різні соціальні ситуації та стосунки); когнітивний (пов'язаний із змістом картин світу, пізнавальних процесів і стереотипів); комунікативний (дотримання певної комунікативної програми поведінки; конкретна комунікативна дія, вчинок).

«Середовище, що виховує» (Я.Корчак) визначає умови та потенціал можливостей сім'ї, котрі сприяють розвитку активності (чи пасивності) дитини, її особистісної свободи (чи несвободи, залежності). В першому випадку можна передбачати наявність елементів екологічності сімейного середовища та відповідного йому способу життя, в другому - навпаки його неекологічність. Знана українська дослідниця О.Л.Кононко оцінює середовище з позиції корисності його для розвитку дитини, вважаючи за необхідне наголосувати на важливих для особистісного розвитку дитини параметрах: переживаннях, проявах вольових, самосвідомості, базових особистісних якостях, інтересах, світогляді [6]. Неєкологічність зовні благополучної сім'ї вказує на те, що дитина знаходиться поза полем щирої батьківської уваги та турботи, безумовної батьківської любові, а лише в системі формальної сімейної комунікації, ритуалу.

Сімейне середовище, що об'єднує елементи, котрі сприяють розвитку функціонального стану організму дитини, її адаптаційних ресурсів, опірності до негативних впливів, досягненню і підтриманню емоційного комфорту, відповідності внутрішнього світу основам гармонії, а також закладають базис саморозвитку, або, послуговуючись поняттям, введеним в обіг Г.С.Костюком, «саморуху», можна назвати здоров'язберігаючим та здоров'язрозвивальним, або лаконічніше – розвивальним середовищем, екологічно орієнтованим. Особливу увагу звертаємо на проведене в руслі екологічної концепції У.Бронфенбреннером порівняльного дослідження розвитку дітей за різних державних устроїв, що знайшло відображення у книзі «Два світи дитинства: діти в США та в СРСР». Автор показав, що головним чинником розвитку дитини є сім'я, та сім'я не перебуває у вакуумі, отже життя, спосіб її життя, стиль залежать від систем більш високого рівня. Зазначимо, що У.Бронфенбреннер свого часу запропонував екологічну модель психічного розвитку, що складається з чотирьох систем. Мікросистема, що визначається взаємодією особистості з найближчим середовищем (сім'я, школа), де розвиток дитини підтримується чуйністю матері, близьких людей. Мезосистема утворюється взаємозв'язками систем першого рівня: сім'ї з дитсадком, школою, однолітками. Успішність в школі покращують стосунки в сім'ї, контакти батьків з дитсадком, чи школою покращують ставлення вихователів та вчителів до дитини. Екзосистема є середовищем, з котрим дитина не стикається безпосередньо, але вона впливає на зайнятість батьків, їх можливості спілку-

ватися з дитиною. Це може бути місце роботи, характер обов'язків, коло колег та друзів. Макросистема визначає зовнішній рівень, охоплюючи традиції суспільства, освітні програми, державний устрій, соціальна політика уряд. Вчений підкреслював, що в період зміни державного ладу, в період зростання безробіття та безнаглядності дітей особливо гостро відчувається залежність психічного розвитку від особливостей макросистеми. Візьмемо на себе сміливість визначити сучасну ситуацію в Україні як таку, що певним чином нагадує вищезгадану.

Вимоги технологічного суспільства націлені на швидке прилучення дитини до матеріальних цінностей дорослого світу, змагальності, формування активного споживача з ранніх літ, утруднює організацію та оптимізацію підвалин розвивального середовища, екологічно орієнтованого, що в свою чергу перешкоджає в подальшому розвитку розуміння сенсу існування людини на землі, як унікальної місії «бути», а не «мати». Наукові дослідження, а також консультативна психологічна практика свідчать про накопичення даних про посилення психологічного дискомфорту дитини не стільки та не тільки в так званих неблагополучних сім'ях, скільки у зовні благополучних (за мірками загальними (повна-неповна, матеріально забезпечена - малозабезпечена), соціологічного порядку.

Виникнення таких ситуацій пов'язане, зокрема, з дедалі більш розповсюдженим серед дітей та підлітків станом психологічної самотності, спричиненим дефіцитом функції спілкування та емоційною бідністю взаємодії батьків та дітей, ненасиченістю глибиною стосунків з «важливими іншими» (А.Маслоу, Дж.Коуен), психологічною «занедбаністю», а також залишанні дитини на відкуп сучасним ЗМІ, комп'ютерним іграм, без аналізу їх контенту та належного супроводу дитини з боку близьких дорослих (М.А.Куртишева, Н.Е.Маркова, О.В.Петрунько, В.Б.Слезін).

За даними соціологічного опитування, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень ім. О.Яременка половина українських дітей мало спілкується зі своїми батьками і вважає за краще не ділитися з ними своїми проблемами, 50% опитаних заявили, що спілкуються з батьками мало, у вихідні дні значно менше, ніж у будні. Виглядає, що основною своєю функцією батьки бачать не стільки виховну, скільки контролюючу. За даними досліджень В.В.Абраменкової, А.А. Адрущакевич, Б.С.Братуся, А.І.Захарова, Ю.М.Швалба, О.В.Данчевої, Є.Ю. Шулакової моральне, духовне нездоров'я батьків, їх нездоровий спосіб життя та аморфні, чи утилітарні цінності, що лежать в його основі, мають тенденцію відновлюватися в дітях, віддзеркалювати специфіку змісту і форм сімейного середовища, ціннісних прераференцій.

Аналіз отриманих нами результатів інтерв'ю «Чарівний світ», мажонків «Моя сім'я», тесту тривожності Р.Темла, М.Дорки, В.Амена і спостереження за 68 дошкільниками шостого року життя засвідчив наростання кількості дітей, що в тій чи іншій мірі відчують самотність. Дитину, що переживає самотність характеризують занижена самооцінка, досить виражена агресивність і рівень тривожності при головній особливості - порушенні емоційних зв'язків з оточуючими - дорослими, дітьми. Високий рівень самотності виявляється в активному униканні взаємодії, явному неприязноті людей, середній - характеризується наявністю контактів з людьми у разі потреби у вузькій сфері тих або інших інтересів, низький - виявляється у неусвідомленому прагненні уникати взаємодії і, відповідно, труднощах в поясненні такої поведінки. Вивчення емоційного статусу дитини, характерних особливостей її найближчого середовища, самовідчуття в сім'ї дозволяють не тільки зафіксувати досить високий рівень самотності, а й наблизитися до розуміння причин і механізмів розвитку такого стану, окреслити форми і методи психологічної роботи з сім'єю. Нами було встановлено, що такий вид самотності як «грізна самотність», що визначається В.О.Сухомлинським як результат небажаного появи дитини на світ, переживання непотрібності батькам у результаті зміни сімейної ситуації, егоїстичної спрямованості батьків, які ігнорують потреби та інтереси дитини, делінквентної спрямованості сім'ї, запещеності дитини, обмеженої у свободі самовираження, вимагає негайної розробки відповідних захисних та профілактичних тактик. Дослідження А.У.Хараша переконливо доводять, що «для того, щоб утверджуватися в достовірності власного буття дитині потрібні інші люди - їхні очі, вуха, руки, пам'ять. ... Самотність недаремно страшить її і відлякує: в ранньому віці вона несе їй фізичну загибель, в дитинстві - психічну».

Висновки. Вважаємо, що поява проблем в сфері особистісного розвитку дитини, феномену самотності дитини, зокрема, є яскравим індикатором дисфункціональності сімейного середовища, його неекологічності в цілому. Разом з тим ми приходимо до висновку про неможливість досягти змін, здійснюючи парціальні, точкові впливи, націлені на підвищення самооцінки дитини, розширення кола її спілкування, створення ситуації «успіху» і т.п.

Саме сім'я, як найзначиміше життєве середовище дитини, в якій відбувається *співрозвиток і співдетермінація* її членів, має розглядатися як одиниця активних цілеспрямованих психологічних впливів. Окремий напрямок такої роботи з сім'єю має бути спрямований на те, щоб батьки були мотивовані і озброєні засобами, що дозволяють таким чином взаємодіяти, щоб дитина могла побачити і відчувти в собі самій повноцінного члена сімейної сілноти, а також відчувти і впевнитись у безумовній цінності своєї неповторної особистості для

кожного з членів та сім'ї в цілому. Найважливішим маркером при цьому має стати орієнтація батьків на *оздоровлення способу життя родини*, як комплексної характеристики, що значною мірою детермінує психічний та особистісний розвиток їхніх дітей.

Література

1. Абраменкова В.В. Социальная психология детства, «ПЕР СЭ» – М., – 2008 – 431с.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М: Аспект Пресс 2010. – 368с.
3. Бронфенбреннер У. Два мира - два детства. Дети в США и в СССР –М: Прогресс, -1976. -168 с.
4. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу – К.: «Либідь», – 2006. – 253с.
5. Калмыков А. «Введение в экологическую психологию» – Режим доступу: <http://ehopsy.nrezh.ru/>)
6. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні:/ Наук. ред. О.Л. Кононко. –К.: Ред.журн. «Дошкільне виховання», – 2003. – 243с
7. Крутий К.Л. Феномен образовательного пространства дошкольного детства/ К.Л.Крутий // Дошкільна освіта -2011. –№1(32). – С.13-32.
8. Панов В.И. Экологическая психология. Опыт построения методологии – М.: Наука, – 2004. – 196с.
9. Рудоміно-Дусятська О.В. Екологічно-орієнтований спосіб життя як предмет психологічного дослідження /О.В.Рудоміно-Дусятська// Актуальні проблеми психології: Зб.наук.праць Ін-ту психології ім.Г.С.Костюка. – К., – Т.7. – Вип.28 – С.192-199.
10. Швалб Ю.М. Еколого-психологічні виміри способу життя / Ю.М.Швалб //Актуальні проблеми психології: Зб.наук.праць Ін-ту психології ім.Г.С.Костюка НАПН України – К., – Т.7. – Вип.5.- Ч.2. – С.294-301
11. ХарашА.У. Психология одиночества <http://www.paranoid.com.ua/articles/psychology/html>

The article deals with the way of family lifestyle within ecopsychological paradigm, where the benchmark for research supports multi-format system “person-environment.” Lifestyle of family is represented as a complex characteristic, which determines the mental and personal development of the child and reveals through the unity of emotional, cognitive and behavioral components.

Key words: *family lifestyle, environment, development of child, elements of family lifestyle.*